

RECENZE A REFERÁTY

Jaromír Janoušek
SPOLEČNÁ ČINNOST A KOMUNIKACE
Praha, Svoboda 1984, 243 s.

V pedagogice se postupně prosazuje mínění, že procesy komunikace hrají ve výchově a vzdělávání prvořadou roli. Pokročilo se již v konkrétním zkoumání „pedagogické komunikace“ (u nás J. Mareš, P. Gavora aj.), avšak celkově se náš pedagogický výzkum dosud málo mohl opírat o teoretické objasnění mezilidské komunikace právě z hlediska společné činnosti mezi komunikujícími partnery. Nyní je tato mezerka vyplněna významnou prací našeho předního odborníka v sociální psychologii J. Janouška. Jeho kniha Společná činnost a komunikace navazuje na předchozí autorovu práci (Sociální komunikace, 1968), která se stala u nás nejfundovnějším teoretickým zdrojem o sociální komunikaci pro odborníky několika vědních oborů.

Závažnost nové Janouškovy knihy pro pedagogiku je evidentní. V současné době, kdy naše pedagogická věda vyvíjí úsilí o zvyšování efektivity výchovného a vzdělávacího procesu a hledá teoretické objasnění rezerv této efektivity, má Janouškova práce výrazný aplikační smysl. Autor to v úvodu knihy vyjadřuje velmi jasně:

„Nejde jen o to, že v nejrůznějších oblastech společenské praxe si neustále razí cestu nové způsoby společné činnosti a s ní spojená komunikace mezi lidmi. Zá-

roveň je zřejmé, že tu jsou skryty rezervy, možná vůbec nejvýznamnější, pro zvyšování produktivnosti a tvořivosti nejrozmanitějších lidských činností“ (s. 7 — kurz. J. P.).

Naznačím stručně obsah Janouškovy knihy a upozorním zejména na ty její poznatky, které mají význam pro problematiku efektivity pedagogického procesu.

V 1. kapitole (Společná činnost jako proces utváření vzájemných vztahů mezi lidmi, s. 9—56) je podáno teoretické objasnění základních pojmů, zejména pojmu „společná činnost“. Autor vysvětluje tento jev nejprve obecně, na základě tří rysů: 1. zaměřenost účastníků společné činnosti na předmět činnosti a jeho přetváření, 2. zaměřenost účastníků na vzájemné vztahy a vzájemné působení, 3. utváření a přetváření účastníků v společný subjekt i v individuální subjekty společné činnosti.

Zvláštní přitom je, že autor se — zřejmě záměrně — vyhýbá termínu „interakce“ ve smyslu vzájemného působení. Na druhé straně razí termín „sociální styk“ (jako ekvivalent ruského termínu „obščeniye“, používaného v sovětské psychologii, z jejichž prací hojně čerpá).

Pro Janouškův přístup je charakteristické, že v sociálním styku vyčleňuje „vzájemné působení“ (jako procesuální mo-

ment) a „vzájemné vztahy“: „Protože je vzájemné působení zároveň neoddělitelné od činnosti, představuje spojovací článek mezi činností a společenskými vztahy. Klade se tak problém souvislosti mezi činností, vzájemným působením a vztahy...“ (s. 19). A právě důkladné teoretické objasnění souvislosti mezi uvedenými třemi jevy je jádrem autorova výkladu a zároveň jeho přínosu k této problematice.

Velká pozornost je věnována rovinám společné činnosti (jsou rozlišeny na základě kvalitativní rozvinutosti samotné společné činnosti). Přitom dospívá autor k důležitému bodu — vymezuje základ pro konkrétní empirické zkoumání komunikace při společné činnosti. Tento základ je dán odpovědí na otázku, „jaká minimální struktura vzájemných vztahů je nutná k tomu, aby se uvedené rysy společné činnosti a komunikace... mohly projevit“ (s. 44). Na rozdíl od jiných psychologů, kteří za takovouto minimální strukturu považují již dvojici (dyádu), Janoušek argumentuje, že skutečná vztahová struktura se vyskytuje až v trojici (triádě) určitých subjektů.

Komunikaci a společnou činnost jednak v dyádách, jednak v triádách zkoumal Janoušek experimentálně. Popis a výsledky těchto experimentů jsou uvedeny v 2. kapitole (Komunikace při společné činnosti, s. 57—128). Smysl těchto experimentů (jejichž faktická zjištění i originální výzkumné metody mají specifický význam pro psychologii komunikace, psycholinguistiku aj.) vzhledem k pedagogickým interpretacím a aplikacím je zřejmý: Analýza komunikace při společné činnosti je rozhodující pro pochopení všech komunikačních procesů, tedy i pedagogické komunikace — na druhé straně však (jak objasňuje Janoušek) komunikaci nelze ztotožnit ani se vzájemným stykem, ani se vzájemnými vztahy. Existují tu tedy souvislosti, nikoli však totožnosti. Autor to ilustruje na konkrétním pedagogickém příkladu: „Komunikace mezi učitelem a žákem zahrnuje jejich činnost vzhledem

k učivu, vzájemné působení při vyučování i vztah ve škole“ (s. 58).

Z toho vyplývá, že zkoumání pedagogické komunikace nelze chápat jen zúženě jako interakci mezi učitelem a žáky, ale také v rovině společné činnosti a vzhledem k předmětu této činnosti, tj. učivu, a v rovině sociálních vztahů, tedy vzhledem k odlišným sociálním rolím subjektů této komunikace.

Další význam Janouškovy práce pro pedagogiku je obsažen ve 3. kapitole (Podíl komunikace na produktivitě a tvořivosti společné činnosti, s. 129—176). V ní jsou podána důležitá teoretická objasnění produktivnosti společné činnosti ve vztahu ke komunikaci — např. v „produktivnosti“ chápané psychologicky odlišuje Janoušek prvky výkonové a prvky specificky tvořivé. Autor se tu opět opírá o experimentální výzkumy týkající se kooperace a soutěžení při společné činnosti. Pro pedagogickou interpretaci zde má opět význam zjištění, že kooperativní a soutěživé situace vedou k odlišným výsledkům co do výkonu a prožívání situací — tedy např. i ve školní situaci.

V závěrečné 4. kapitole (Úloha komunikace při řízení společné činnosti, s. 177—211) se Janoušek zaměřuje na objasnění regulativního vlivu komunikace při řízení společné činnosti na kolektivní rovině (tj. v organizacích, jakou je např. i škola). Dotýká se zde problémů inovace v organizacích a zdůrazňuje rozhodující vliv komunikace v každém kroku inovačního procesu (nelze např. podceňovat požadavek jasnosti a srozumitelnosti informace pro příjemce, má-li být dosahováno účinné regulace prostřednictvím komunikace). Důležité je i autorovo upozornění na některé zahraniční poznatky týkající se rozlišení fází inovačního procesu — fáze „iniciace“, kdy si organizace uvědomuje inovaci a rozhoduje se ji přijmout, a fáze „implementace“, kdy organizace uvádí inovaci do praxe.

Také to má přímou souvislost s pedagogickou oblastí — např. pro objasnění procesu pedagogické implementace, tj.

zavádění poznatků pedagogické teorie a výzkumu do praxe.

Janouškova kniha je dosti obtížnou četbou. Je to způsobeno jak jejím interdisciplinárním obsahem (prolínají se v ní pohledy psychologické, sociologické, teoreticko-komunikační, lingvistické aj.), tak také sklonem autora k filozoficky orientovaným úvahám a interpretacím. Pracovní-

kům ve sféře pedagogické vědy se však vyplatí knihu studovat — poskytnou jim důležité poznatky a podněty k pochopení a zkoumání ústředního jevu pedagogické reality: komunikace a společné činnosti ve výchovně vzdělávacím procesu.

Jan Průcha

Vlastimil Pařízek

K OBSAHU VZDĚLÁNÍ A JEHO SOUDOBÝM PŘEMĚNÁM

Praha, SPN 1984, edice *Pedagogické studie*, sv. 1, 125 s.

„Pedagogické studie“ je název nově zahájené edice SPN, v níž jako její první svazek vyšla práce Vlastimila Pařízka „K obsahu vzdělání a jeho soudobým přeměnám“. Ačkoliv obsah vzdělání patří k jedné z permanentně aktuálních pedagogických problematik, literatura zabývající se těmito otázkami komplexně není u nás příliš četná.¹⁾ Autor si vytkl náročný úkol „objasnit přeměny, jež v obsahu školního vzdělání v současné době probíhají, jejich základní souvislosti, tendence a problémy“ (s. 114). Zabývá se tedy základními otázkami souvisejícími s determinantami obsahu vzdělání, výběrem a uspořádáním učiva a jeho vlivem na žáky. Zdrojem pro řešení těchto závažných otázek jsou mu především společenské dokumenty a studie vymezující společenské potřeby a specifikující je vzhledem ke škole, dále práce z řady oblastí společenského poznání a praxe, které ukazují souvislosti vzdělání s oblastmi hospodářského, sociálního i kulturního života společnosti a řeší některé jeho aspekty významné pro koncipování obsahu vzdělání v širších souvislostech, přesahujících rámec školy a pedagogiky. Dalším zdrojem autorových úvah a analýz jsou studie věnované konkrétním problémům, založené na teoretických i empirických výzkumech, v nichž se jejich autoři zabývali otázkami obsahu vzdělání jako dílčím problémem z aspektu jiné, obecně pedagogické problematiky nebo v rámci výzkumů v jed-

notlivých vyučovacích předmětech či studijních oborech.

1. kapitola práce je věnována analýze hlavních činitelů, které určují obsah vzdělání, a způsobům, kterými na školu působí. Autor se domnívá, že odpověď na otázku, jak zdokonalit obsah vzdělání, je třeba hledat především ve vztahu ke třem základním determinantům, jimiž jsou 1. společenské potřeby, 2. vývoj společenského poznání a praxe a 3. potřeby a možnosti žáků. Tyto determinanty autor analyzuje z hlediska jejich role při stanovování obsahu vzdělání a v jejich vzájemných vztazích. Na základě historické analýzy společenských potřeb dochází k vymezení nové funkce vzdělání v socialistické společnosti a ukazuje důsledky pro stanovování cílů a nového pojetí obsahu, který je jejich konkretizací i základním prostředkem realizace. Současně upozorňuje na problémy a úskalí fixace společenských potřeb ve vztahu k obsahu vzdělání a na význam prognostických výzkumů. Za dominantní zdroj, určující výběr učiva, považuje autor vědní a technické disciplíny, současně však upozorňuje na vznikající rozpory především mezi hlediskem vzdělání jako celku a hledisky jednotlivých vyučovacích předmětů, mezi teoretickou a praktickou přípravou žáků. Za významný v této části práce považujeme důraz na dynamické stránky vědy (tj. na meto-